

Romeinse redenaars

CICERO

Romeinse redenaars
[Brutus]

Vertaald door
Vincent Hunink

NOORDBOEK FILOSOFIE

© 2023 Vincent Hunink | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp & ontwerp binnenwerk:

René van der Vooren

Boekverzorging: Elgraphic

Originele titel: Brutus

Originele auteur: Marcus Tullius Cicero

Vertaling: Vincent Hunink

Inleiding: Rogier van der Wal

ISBN 978 94 6471 049 6

NUR 308|730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

www.vincenthunink.nl

Inhoud

Terinleiding	7
Door Rogier van der Wal	
Proloog	15
Begin van het gesprek	18
Griekenland	23
Het vroege Rome	31
Cato	35
Tijdgenoten van Cato	40
De tijd van de Gracchen	47
Eind tweede eeuw	57
Antonius, Crassus en Scaevola	64
Anderen uit begin eerste eeuw	73
Digressie: deskundig oordeel	80
De tijd van Cotta en Sulpicius	87
Hortensius en tijdgenoten	97
Digressie: Marcellus en Caesar	107
Andere oudere tijdgenoten	113
Kritiek en discussie	122
Hortensius en Cicero	129
Epiloog	143
Deze vertaling	147
Namenlijst	154

TER INLEIDING

Wie Cicero zegt, zegt welsprekendheid. Weliswaar heeft hij ook een aantal filosofische werken geschreven, enkele werken over politiek, staat en wetten, een voortdurende stroom aan brieven en zelfs ook poëzie, maar voor zover mensen hem kennen zien ze hem toch primair als redenaar. En eigenlijk klopt dat ook wel: Cicero heeft tijdens zijn leven heel veel in het openbaar gesproken, zowel in een juridische context (waarbij hij vooral mensen verdedigde) alsook in de Romeinse senaat en volksvergadering. Deels waren dat betogen die binnen werden gehouden, maar vaak stond Cicero buiten op het Romeinse forum op het spreekgestoelte. Om daar potten te breken moest je vanzelfsprekend het een en ander in huis hebben. Nu, dat had Cicero zeker.

Opleiding en loopbaan

Hij en zijn jongere broer Quintus werden geboren in een welgesteld milieu en groeiden op in Arpinum, een stadje op ongeveer een uur reizen van Rome. Toen de broers oud genoeg waren, gingen ze naar Rome voor een grondige opleiding waarin de retorica een stevig aandeel had. Ook de filosofie maakte daarvan onderdeel uit, geholpen door het feit dat er allerlei docenten vanuit Griekenland waren overgestoken naar Rome, toen het centrum van de wereld. Daarna begon Marcus Tullius

Cicero zijn publieke carrière, maar al snel merkte hij dat hij iets tekort kwam. Daarom ging hij in 79, toen hij dus 26/27 was, naar Griekenland om zich bij te scholen. Dat deed hij deels in de filosofie, maar ook zocht hij een aantal vooraanstaande leraren in de welsprekendheid op. In de *Brutus* doet Cicero tegen het eind uitgebreid verslag van zijn vorming tot een van de meest succesvolle redenaars van Rome.

Toen Cicero uit Griekenland terugkwam, nam zijn publieke loopbaan een hoge vlucht. Hoewel hij in de familie geen illustere voorgangers had, iets wat in Rome altijd erg hielp bij het bemachtigen van openbare functies, doorliep hij de zogenaamde 'loopbaan van ereambten' (*cursus honorum*) (de vaste volgorde waarin je politiek carrière maakte, uitlopend op de hoogste functie van consul, die in Rome altijd in een duo werd vervuld) op de ideale manier. Toen hij begin veertig was, wist hij het al tot consul te schoppen. Tijdens zijn consulaat in 63 voor Christus was er in Rome wat onrust, die Cicero krachtig de kop in wist te drukken. Daar kreeg hij later veel last mee: zijn tegenstanders maakten handig gebruik van het feit dat hij de randen van de wet had opgezocht en daar zelfs iets overheen was gegaan. Dat kostte hem een verbanning, niet zijn meest glorieuze tijd. Maar uiteindelijk werd hij teruggeroepen en nam zijn plek weer in, zij het dat hij vanaf dat moment wel een toontje lager moest zingen. De echte macht lag ergens anders, vooral bij Julius Caesar, die zich steeds meer ontpopte tot een dominante alleenheerser. Dat moest uiteindelijk wel verkeerd aflopen, en dat deed het dan ook. In maart 44 v. Chr. werd Caesar vermoord. Dat gaf Cicero de kans om weer even een hoofdrol te spelen, maar dat duurde niet lang: nieuwe machthebbers, onder wie de latere keizer Augustus, hadden te veel last van hem gehad en dat kostte hem in december 43 v. Chr. zijn leven.

Cicero over de welsprekendheid

Naast een groot aantal redevoeringen die we van Cicero over hebben is uit zijn eerste productieve periode als auteur ook het mooie werk *De oratore* overgeleverd. De Nederlandse vertaling daarvan door H.W.A van Rooijen-Dijkman en A.D. Leeman uit 1989 heeft als titel 'De ideale redenaar' meegekregen. In dat werk laat Cicero twee vooraanstaande redenaars uit een eerdere tijd, Crassus en Antonius, verbaal de degens kruisen over de eisen waaraan een ideale redenaar zou moeten voldoen. Het zal niet verbazen dat deze *orator perfectus* niet alleen grondige kennis van de retorica moest hebben, maar daarnaast ook van een aantal andere zaken: de geleerden zijn het er wel over eens dat Cicero bij het schetsen van dit ideaal vooral aan zichzelf zal hebben gedacht.

Nadat Cicero ook zijn werk over de staat, *De re publica*, had afgerond (helaas is dat maar gedeeltelijk overgeleverd, zodat we van vooral het tweede deel maar heel beperkt een beeld kunnen krijgen) publiceerde hij jarenlang niets. Deels kwam dat doordat zijn publieke activiteiten hem opslokten, maar de tijden waren er door de heersende burgeroorlog ook minder naar om zich vrij te uiten. Zo komt het dat pas in 46 met de *Brutus* nieuw werk van Cicero verschijnt. Hij zoekt en vindt dan troost bij zijn boeken en beleeft tot aan zijn dood een tweede periode van grote productiviteit.

Een historisch overzicht

In de *Brutus* komt Cicero ook te spreken over zijn eigen opleiding als redenaar. Maar voor het zover is passeert een lange catalogus aan (meer en minder illustere) voorgangers de revue. Daarbij gebruikt Cicero de dood van zijn grote rivaal Hortensius als aanleiding en laat hij zich verrassend complimenteus uit over hem: hij betitelt hem ronduit als 'vriend' en 'collega'. Daar-

na wordt terloops de setting voor de dialoog geschetst als Cicero bezoek krijgt van twee vrienden: Marcus Junius Brutus (85-42 v.Chr.), de latere moordenaar van Julius Caesar, en Titus Pomponius Atticus (110-32 v.Chr.), een van Cicero's beste vrienden die bovendien als zijn uitgever en bankier fungeerde. Met beiden wisselde Cicero menige brief, vooral met Atticus, en daarvan zijn er een groot aantal bewaard gebleven. Op die manier kan de lezer een uniek inkijkje in hun vriendschap krijgen.

Cicero laat zich uitnodigen om een lang exposé te geven over Romeinse redenaars, waarbij hij van meet af aan duidelijk maakt dat hij zich onthoudt van politieke oordelen en daarom ook niet over nog levende redenaars wil spreken. Cicero zou zichzelf niet zijn als hij vervolgens niet tóch hier en daar zijn negatieve oordeel over de actuele politiek laat doorschemeren. Ook aan zijn voornemen om alleen overleden oratoren aan de orde te stellen houdt hij zich niet, zij het dat hij – heel slim – de oordelen over Caesar en Marcellus in de mond legt van zijn gesprekspartners. Ook wordt er en passant een stevige appel geschild met de zogenaamde 'Atticisten', een groepje redenaars die een sobere stijl voorstonden en daardoor nogal kritisch waren op Cicero; die kritiek was wederzijds want Cicero noemt hun stijl 'bloedeloos, mager en droog'.

Griekse voorgangers

Voordat Cicero uitgebreid over de Romeinse redenaars te spreken komt gaat hij kort in op Griekse voorgangers, waarbij hij voor Demosthenes de grootste waardering uit. Alweer: dat is geen toeval, want door Caroline Bishop is onlangs overtuigend aangetoond dat Cicero zichzelf als een soort Romeinse Demosthenes zag, even 'klassiek' en uitmuntend als hij. Niet voor niets koppelde de tweede-eeuwse auteur Plutarchus in zijn *Parallelle levens*, waarin hij steeds een Griek en een Romein vergeelijkt, Demosthenes aan Cicero.

In zijn bespreking van de redenaars gaat Cicero uit van het principe 'de stijl is de man', dus hij heeft ook aandacht voor iemands persoonlijke kwaliteiten. Daarbij is de selectie af en toe heel persoonlijk: zo noemt hij bijvoorbeeld Cethegus als 'de eerste van wie is overgeleverd dat hij welsprekend was én als zodanig werd beschouwd' (§57), maar Appius Claudius Caecus die bij de Romeinen een zekere roem genoot vanwege zijn redevoering ten tijde van de strijd met koning Pyrrhus waarin hij de senaat van het voornemen om vrede te sluiten afbracht, moet het in §55 doen met één enkele zin en de aanname dat hij een goed spreker was. En uiteraard zijn er ook redenaars die helemaal ontbreken, zoals Marius, Sulla en Cicero's vijanden Catilina en Clodius.

MacKendrick geeft de volgende treffende karakterisering: 'The whole work persuades the sensitive reader that in the Greek and Roman world, rhetoric was an integral and vital part of public life, with a real social and political function' (p.84).

Afsluiting en vervolg

De dialoog eindigt bij de eigen tijd, waarbij andermaal Hortensius ter sprake komt. Op aangeven van zijn vrienden gaat Cicero ten slotte ook nog in op zijn eigen opleiding tot redenaar. De lof die hem daarbij ten deel valt, komt, net als bij Caesar en Marcellus, van zijn gesprekspartners.

Na de *Brutus* schreef Cicero een lofredre op de Stoïcijn Cato, die na de nederlaag van de groep aanhangers van Pompeius tegen Caesar op heroïsche wijze zelfmoord pleegde. Die lofredre zelf is helaas niet overgeleverd, maar uit andere bronnen weten we dat die aandacht voor Cato Caesar hevig irriteerde; die liet zich zelfs provoceren tot het uitbrengen van een *Anticato*. In het najaar van 46 volgde nog de *Orator*, waarin Cicero vooral op zaken rond (spreek)stijlingaat.

Kort na Cicero's dood kwam ook het tijdperk van de Romeinse Republiek ten einde en ging Rome met Augustus over naar de Keizertijd. In die tijd gold Cicero nog steeds als een vooraanstaand auteur, zie de lof van Quintilianus (ca. 35-100) in diens *Opleiding tot redenaar*, die in X.112 ronduit zegt 'dat "Cicero" niet zozeer de naam van een man is, als wel die van de welsprekendheid zelf', en ook de *Dialogus* van Tacitus (ca. 56-117), in het Nederlands vertaald als 'Tegen het verval van de retorica', waarin Cicero als de voornaamste Romeinse redenaar herhaaldelijk genoemd wordt. In §30 wordt daar zelfs expliciet verwezen naar de *Brutus*, met name naar het slot met Cicero's eigen 'Werdegang' als orator. Tacitus legt gespreksdeelnemer Messalla daar het volgende in de mond:

'Zo kun je in Cicero's rede daadwerkelijk zien dat het hem niet ontbrak aan kennis van geometrie, muziek, taalkunde, ja, van elke beschaafde kunst. Deze redenaar was vertrouwd met de fijnzinnigheden van de dialectiek, met de ethiek en haar praktische toepassingen, met verschijnselen in de natuur en hun oorzaken!

Zo is het, mijne heren, en niet anders: pas uit al die geleerdheid, die vele kunsten, die kennis van alle dingen, kan een welsprekendheid opgroeien en opbloeien die werkelijk voorbeeldig is. De kracht en het bereik van een redenaar blijven niet beperkt tot een klein, nauw begrensde gebied. Je bent pas redenaar wanneer je over ieder onderwerp fraai, stijlvol en overtuigend kunt spreken, conform het belang van de zaak, toegespitst op de omstandigheden en in bewoordingen waar de toehoorders van genieten.'

Rogier van der Wal

Beknopte literatuurlijst

- Cicero, *De ideale redenaar*. Vertaald en toegelicht door Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman en A.D. Leeman, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep 1989 (en latere drukken)
- Cicero, *Brutus and Orator*. Translated, with Introduction and Notes, by Robert A. Kastner, Oxford University Press 2020
- Cicero, *Brutus & Orator*, translated by G.L. Hendrickson & H.M. Hubbell, Cambridge MA/London: Loeb 1939
- Quintilianus, *De opleiding tot redenaar*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Gerbrandy, Groningen: Historische Uitgeverij 2001
- Tacitus, *Tegen het verval van de retorica*, vertaald door Vincent Hunink, ingeleid door Piet Gerbrandy, Groningen: Historische Uitgeverij 2003
- Christopher van den Berg, *The Politics and Poetics of Cicero's Brutus. The Invention of Literary History*, Cambridge University Press 2021
- Caroline Bishop, *Cicero, Greek Learning, and the Making of a Roman Classic*, Oxford University Press 2019
- Paul MacKendrick, *The Philosophical Books of Cicero*, London: Duckworth 1989 (hoofdstuk 6, p.80-86, gaat over de *Brutus*) Gesine Manuwald, *Cicero*, London/New York: I.B. Tauris 2015